

Нікітченко Ангеліна Миколаївна
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
науковий керівник: д. і. н., проф. **Ярмошик І. І.**

«Права, за якими судиться малоросійський народ» та їх місце в розвитку української правової думки

Дослідження «Прав», розпочате в XIX ст. О. Кістяківським, його продовжили в XX ст. І. Теличенко, В. Месяц, А. Яковлів, В. Рауделюнас, М. Чубатий та інші фахівці. Одним з останніх помітну увагу цій пам'ятці приділив К. Віслобоков, який, зокрема, провів значну роботу щодо її впорядкування та повторного видання, а також пролив світло на низку «білих плям», пов'язаних зі змістом «Прав» та діяльністю кодифікаційної комісії, яка їх готувала, провів джерелознавчий та кодикологічний аналіз тексту [1, с. 339].

У кодифікації права на території Гетьманщини, яка на початку XVIII ст. входила до складу Російської імперії, була зацікавлена як російська влада, так і козацька старшина, міщани та селяни. Проте всі вони переслідували різні цілі: метою російської влади було скасування окремішності українських земель та приведення місцевої адміністрації й суду до загальноросійського відповідника. У свою чергу, козацька старшина намагалася узаконити своє привілейоване становище та підтвердити права і вольності, здобуті в XVII ст. Більшість простого населення вбачала у кодифікації, перш за все, усунення плутанини й різного тлумачення та застосування норм права в окремих місцевостях та судах різних інстанцій. Тривалі дискусії точилися й щодо того, які джерела права та окремі норми мають лягти в основу майбутнього кодексу. Саме тому діяльність скликаної за імператорським велінням кодифікаційної комісії, основу якої склали представники козацької старшини, тривала 15 років (1728–1743 рр.), але напрацьовані норми так і не відповідали поставленій російською владою меті. Прагнення членів комісії узаконити окремішність українських правових норм у період активного обмеження вольностей Гетьманщини і скасування посади гетьмана, а також судова реформа в Росії стали чи не головною причиною незатвердження Кодексу російським урядом [2, с. 19].

Джерелами «Прав» були Литовські Статути, «Хелминське право», «Саксонське зеркало» тощо, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство. У кодексі містилися пояснення цитат, наведених у тексті, алфавітний реєстр – покажчик, а також заголовки із зазначенням розділів і поданням короткого змісту артикулів. За формою та внутрішньою структурою ця пам'ятка права відрізнялася від усіх інших джерел, якими користувалася комісія та які діяли тоді на теренах Російської імперії. Обробка різних за походженням, змістом, мовою й характером збірників, тлумачення й формулювання основних юридичних понять свідчать про добру правову підготовку членів кодифікаційної комісії, їхню ерудицію та загальний високий рівень розвитку юриспруденції в Україні.

Кодекс українського права, складений 1743 р. знав інститути власності й володіння, сервітути й заставне право. Він розрізняв право власності на рухоме, спадкове й набуте майно. Незвичайно розвинений характер мало в кодексі зобов'язальне право: розрізнялися зобов'язання з договорів і зобов'язання із

заподіяння шкоди. Детально регламентувалися договори купівлі-продажу, обміну, позики, особистого й майнового найму, поклажі, поруки та зберігання. [19, с. 504]. Всі 30 розділів є різноманітними як за змістом, так і системою викладу, розміром, концентрацією нормативного матеріалу. Практично жоден з розділів «Права» не можна трактувати як повну систематичну збірку галузевих норм (звичайно, наскільки термін «галузевий» взагалі прийнятний до визначення юридичних категорій XVIII ст.).

На думку науковців, Кодекс мав визначне значення для подальшого розвитку права не лише в Україні, а й в Росії. Хоч офіційно його норми не діяли, але фактично вони застосовувалися в судах. Також на основі цього Кодексу були складені інші джерела права, він став зразком для багатьох наступних поколінь правників. «Права» стали спробою тогочасної української еліти узаконити окремішність правової системи й адміністративної влади Гетьманщини від Російської імперії, відмінне бачення природи функціонування державного механізму й судової влади, високий рівень правової культури та вірність європейській правовій традиції. Лише після запровадження Зводу законів Російської імперії застосування місцевого законодавства на українських землях було заборонене, і вони втратили свою адміністративно-територіальну та судово-правову самобутність [3, с. 86].

Оскільки вищеназваний Звід не задовольнив потреби України у всебічному правовому врегулюванні її суспільно – економічного і політичного життя, то в Україні були зроблені нові спроби систематизації права. Права» стали спробою тогочасної української еліти узаконити окремішність правової системи й адміністративної влади Гетьманщини від Російської імперії, відмінне бачення природи функціонування державного механізму й судової влади, високий рівень правової культури та вірність європейській правовій традиції. На відміну від правових актів Російської імперії, Кодекс 1743 р. послідовно захищав недоторканність приватної власності. У процесі становлення єдиної правової системи Російської імперії в першій половині XIX ст. остаточно покінчено з автономією найважливіших інститутів українського права Гетьманщини.

Центральною ідеєю Зводу було обґрунтування соборності та самоврядування України. За повнотою та якістю викладу норм права, а також теоретичних правових дефініцій та за досконалою юридичною термінологією Звід набагато перевищував існуючі на той час в інших країнах кодифікаційні збірники норм права. І хоча цей Звід не був затверджений як чинний царським урядом, він був дуже поширений у країні, за ним вивчали українське право і використовували його як підручник-коментар до Статуту 1588 р. [6, с. 509].

Проект Кодексу і не дістав офіційного затвердження. Проте він повнотою та ясністю викладу норм закону й абстрактних правових дефініцій та досконалою юридичною термінологією значно перевищував наявні тоді правові книги. Практично він був дуже поширений в Україні. З нього вивчали українське право і використовували його як досконалий підручник-коментар до Литовського Статуту. Після ліквідації Гетьманщини і поширення в Україні російського законодавства роботи над «Правами...» були остаточно припинені. Незважаючи на те, що «Права...» не отримали офіційного затвердження, вони все-таки використовувались суддями на практиці [5, с. 496].

Упорядники Зводу прагнули до чітких формулювань. Щоб забезпечити читачам ясне розуміння норм Зводу, їх доступність, вони включали в Звід пояснення цитат та юридичних термінів.

Відомо, що після 1743 р. робилися спроби поновити роботу над Зводом. У 1756 р. імператриця Єлизавета звеліла повернути цей Звід гетьману Кирилу Розумовському, щоб він переглянув його з точки зору відповідності сучасним (тим, що існували на той час) умовам. Останні відомості належать до вересня 1758 р., коли за велінням гетьмана К. Розумовського була скликана генеральна старшина в Глухові для вирішення питання про перегляд Зводу. Проте знову виникли суперечки з приводу системи Зводу. Відтоді усілякі офіційні відомості про Звід надовго зникли [4, с. 107].

У науці висловлюється думка: Звід був забутий навмисно, що відповідало політиці Катерини II щодо України. Катерина II хотіла підпорядкувати кодифікацію українського законодавства загальній роботі з кодифікації загальноросійського права, у зв'язку з чим у 1767 р. вона зібрала Уложенну комісію, до складу якої входили й представники України. Ця пам'ятка заслуговує уваги і доброї пам'яті нащадків тому, що: вона ґрунтувалася на усьому багатстві оригінального національного правового матеріалу, який мала Україна; упорядники цієї пам'ятки поставили перед собою благородну мету: за допомогою кодифікованого права України відтворити і відстояти права і вольності українського народу.

Певно, тому царський уряд, погодившись на проведення кодифікаційних робіт, не санкціонував їх результати по закінченні цих робіт. А втім, завдяки цінному змісту цього документа, його об'єктивній відповідності суспільно-політичному становищу України його норми застосовувалися судами України і впливали не тільки на правову практику, а й на суспільно-політичне життя України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко О. Д. Історія України: [навч. посіб]. – Вид. 3-є, виправл., доповнене / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2006. – 688 с.
2. Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 року / В. С. Кульчицький // Право України. – 1994. – № 9. – С. 28.
3. Новий довідник : Історія України : / упоряд. С. Крупчан [та ін.]. – К. : Казка, 2005. – 736 с.
4. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. – Львів, 1967. – 267 с.
5. Полное собрание законов Российской империи (Далі: ПСЗ). – Т. IX. – №6837 «О назначении одного из великороссиян при 12 малороссийских депутатах, отправленных в Москву для сочинения Свода и Уложения из Малороссийских законов». – С. 604.
6. ПСЗ. – Т. IX. – №6888 «Именной, данный генерал-адъютанту князю Шаховскому Об учреждении почт во всей Малороссии и о штрафах, положенных за укрывательство беглых» 11 февраля 1736. – С. 739–740.
7. Теличенко И. В. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода законов // КС. – 1888. – Год. 7. – XXIII. – С. 24.